

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

CAVAHİR HACI qızı YAQUBOVA

İNGİLİS DİLİNDƏ DİALOJİ NİTQİN RİTMİK-MELODİK
VƏ PROSODİK TƏHLİLİ

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: Fikrət Əlövsət oğlu Aslanov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Elmar Baba oğlu Nəcəfov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrası

Müdafiə _____ 2018-ci il saat _____ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi., 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Son zamanlar ölkədə qloballaşma və inteqrasiya meyillərinin artması nəticəsində dillərin öyrənilməsinə maraq durmadan artır. Bu dillər arasında beynəlxalq dilə çevrilmiş ingilis dilinin öz xüsusi yeri vardır.

Hər hansı bir cümlənin dinləyiciyə düzgün çatdırılması üçün həmin dilin təkcə fonemlər sistemindən deyil, həm də prosodik elementlərindən düzgün istifadə edilməlidir. İntonasiyanın tədqiqi ilə məşğul olan F.Veysəlli qeyd edir ki, "...intonasiya dildə müəyyən funksiya daşıyan, fikrin ifadə olunması üçün cümləni aktuallaşdıran fonoloji vasitədir".¹

Dialoqun tədqiqinin vacibliyini L.V.Şerba xüsusi olaraq qeyd etmişdir. L.V.Şerba intonasiyadan danışarkən haqlı olaraq yazırdı: "Bəzi alimlər intonasiya anlayışını melodiya anlayışı ilə eyniləşdirirlər. Bununla da onlar tonun gücü və tembrini intonasiyadan kənarlaşdırırlar. Bu isə sözün adı mənada işlənməsinin ziddinədir və heç lazım da deyil".²

Dialoji nitqin ritmik təhlilini isə intonasiyanın digər komponentlərinin iştirakı olmadan aparmaq mümkün deyildir. Bu sahədə qazanılan nailiyyətlər dilçiliyin xüsusi şöbəsi olan metrik fonologiyanın xidmətləri sayəsində reallaşır. Çünki məhz metrik fonologiyanın köməyi ilə söz və ifadələrin hierarxik ardıcılıqla təşkili məsələsi təhlil oluna bilər ki, bu da dialoji mətnin təşkilində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, danışığın ritmik xüsusiyyətlərinin metrik fonologiyada tədqiqi müasir ingilis və amerikan dilçiliyində müəyyən qədər öyrənilsə də, Azərbaycan dilçiliyində ritm məsələsi xüsusi tədqiqata cəlb edilməmişdir.

Bizim tədqiqat işimizdə əsas məqsəd ingilis dilində dialoji mətnlərin tərkibində mövcud olan ritmik qrupların say nisbətini təyin etmək, bu qrupların formalaşmasında aparıcı rol oynayan linqvistik və ekstralingvistik amillərin rolunu, eləcə də, ritmik qrupların vurğu baxımından variasiyalarının səbəbini metrik fonologiyanın qanunları əsasında araşdırmaq və, nəhayət, bu qrupların melodik, dinamik və temporal təhlilini aparmaqdan ibarətdir. Bütün bu deyilənlər bizim dissertasiyamızın aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini ingilis dilində dialoji mətnlər təşkil edir. Tədqiqat işinin predmetini isə dialoji mətnlərin

¹ Veysəlli F. Dilçilik ensiklopediyası. 2 cildə, I c. Bakı: Mütərcim, 2006, s. 300.

² Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. М.-Л.: Наука, 1974, с.158.

ritmik quruluşunu təşkil edən komponentlərin təhlilindən əldə edilən nəticələrin sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin məqsədi. Tədqiqat işinin məqsədi ingilis dilində dialoji mətnlərin ritmik-melodik strukturunu və onların intonasiya komponentlərinin bir-biri ilə əlaqələrini araşdırmaqdan və alınan nəticələri təhlil edərək, mətnin ritmik qruplara üzvlənməsində dilin daxili qanunlarını müəyyənləşdirməkdən və sistemləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqat işinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- ingilis dilində danışmaq ritminin tədqiqat tarixini araşdırmaq;
- ritmlə bağlı metrik fonologiyada hökm sürən nəzəriyyələri tədqiq etmək;
- dialoqun formalaşmasında iştirak edən melodik və prosodik elementləri təhlil etmək;
- mətnin ritmik təşkilində linqvistik və ekstralingvistik amillərin rolunu araşdırmaq;
- ritmin dildə yerinə yetirdiyi funksiyaları təyin etmək;
- dialoji nitqin tərkibindəki ritmik strukturların eksperimental-fonetik üsulla təhlilini aparmaq.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat işinin mövzusu ingilis dilində dialoji nitqin ritmik təhlili olduğu üçün biz dissertasiya işində əsasən dialoji mətnlərin öyrənilməsinə üstünlük vermişik. Bununla əlaqədar olaraq, tədqiqata Amerikanın CNN televiziya kanalından tok-şouların lent yazıları və ayrı-ayrı dialoqlar cəlb edilmişdir. Lent yazılarından götürülmüş cümlələrdə ritmik qrupların akustik parametrlərini hesablamaq üçün PRAAT proqramı ilə kompüterdə təhlil edilmişdir. Eksperiment materialının təhlil edilməsi üçün həm müşahidə, həm linqvistik, həm də eksperimental-fonetik təhlil üsulundan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- dilçilikdə, xüsusilə xarici dilçilikdə intonasiya anlayışının əhəmiyyəti izahı bu anlayışın məzmununu tam açmır
- ingilis dilində dialoji mətnlərin ritmik strukturunda vurğu və hecanın xarakteri onların formalaşmasında mühüm rol oynayır;
- dialoji nitqin ritmik təşkilində transformasiyaların rolu əvəzsizdir;
- ingilis dilində ritmik strukturların formalaşmasında intonasiyanın bütün komponentləri mühüm rol oynayır;
- eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin ritmik quruluşunda əsas tonun tezliyində, tələffüzün intensivliyində və sürətində təzahür edən akustik parametrlərin göstəriciləri ritmik strukturların kontekstindən, işləndiyi

məqamdan asılıdır. Ritmik strukturların nüvəsini təşkil edən hecanın yerindən asılı olaraq, onlar rəngarəng göstəricilərə malik olurlar.

Tədqiqatın elmi yeniliyini ingilis dilinin dialoqlarında intonasianın ritmik komponentinin araşdırılması təşkil edir. Bu məqsədlə fonologianın, xüsusilə metrik fonologianın araşdırılması mövzunun elmi yeniliyi hesab olunur. İngilis dilinin materialları əsasında danışıqın ritmik strukturu ilk dəfə olaraq eksperimental-fonetik tədqiqata cəlb edilir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Müasir ingilis dilində dialoji nitqin ritmik-melodik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və bundan alınan nəticələr, müddəalar fonologianın, xüsusən də onun ən gənc sahələrindən biri olan metrik fonologianın inkişafına və zənginləşməsinə konkret köməklik göstərə bilər. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, burada alınan nəticələr obyektiv metodun və subyektiv müşahidələrin məhsulu olmaqla, müasir texniki vasitələrin köməyi ilə əldə edildiyindən onlar digər dillərin analoji hadisələrinin öyrənilməsinə təkan verə bilər.

Tədqiqat işinin təcrübi əhəmiyyəti onunla şərtlənir ki, əldə edilmiş nəticələrdən azərbaycandilli auditoriyada ingilis dilinin tədrisində, xüsusən düzgün tələffüz vərdişlərinin əldə edilməsində istifadə edilə bilər. Tədqiqatdan əldə edilmiş elmi-praktik nəticələrdən həmçinin ingilis dilinin fonetikasi və fonologiyası üzrə yazılan dərsliklərdə, dərs vəsaitlərində, fonetika və fonologiya üzrə aparılan mühazirə və seminar məşğələlərində istifadə edilə bilər.

İşin aprobeiasiyası. Dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsilələri barədə ADU-nun Ümumi dilçilik və İngilis dilinin fonetikasi kafedralarında, Eksperimental-fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasında müzakirələr aparılmış, eləcə də aspirantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika Elmi Konfransında (Bakı, 2013) məruzə edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri 11 elmi məqalə və 4 tezis şəklində müxtəlif dərgilərdə nəşr olunmuşdur.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, ümumi nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti konkretləşdirilir, məqsəd və vəzifələr müəyyənləşdirilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar dəqiqləşdirilir, işin elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti lakonik dildə şərh olunmaqla yanaşı, tədqiqatın metodu, aprobeiasiyası və quruluşu haqqında da məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Dialogi nitqin ritmik-melodik və prosodik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi tarixindən*” adlanan *birinci fəsl*i iki yarımfəsildən ibarətdir.

Bu fəslin birinci yarımfəsində müxtəlif dilçilik məktəblərinin intonasiya anlayışına fərqli baxışlarının, eləcə də prosodiya və intonasiya anlayışlarının fərqli və oxşar cəhətlərinin təhlili aparılır. Məlumdur ki, intonasiya bir linqvistik anlayış kimi, dilçilikdə iki mənada – dar və geniş mənada izah edilir. Xarici dilçilikdə intonasiya melodiya ilə eyniləşdirilir. Bu dilçilərin əksəriyyəti cümlə vurğusu və melodiyamı bir-birindən ayıraraq, onları ayrıca fonetik-fonoloji hadisə kimi izah edirlər.¹

Ümumiyyətlə götürdükdə isə, intonasiyaya verilən təriflərin heç biri qənaətbəxş hesab edilə bilməz, çünki verilən təriflərin biri linqvistik, digəri akustik, üçüncüsü isə artikulyator aspekti ön plana çəkir.² Lakin verilən təriflər yalnız bir faktı qəbul edir ki, intonasiya müəyyən tərkib hissələrdən (ton, melodiya, vurğu, ritm, temp, tembr, fasilə) təşkil olunmuş bir bütövdür.³

Prosodiya anlayışına gəldikdə isə, həm Britaniya, həm də Amerika dilçiləri üçün prosodik elementlər eynidir. Başqa sözlə, onlar buraya vurğu, ton, melodiya, ritm və s. kimi elementləri aid edirlər. Məsələn, D.Kristal prosodiyamı səs, səda effekti kimi izah edir və buraya səs tonunun yüksəkliyini, uzunluğunu, ucalığını, intensivliyini və s. daxil edir.⁴ Deməli, prosodiyamın izahından görünür ki, bu anlayış da intonasiyamın komponentlərini özündə birləşdirir. Lakin onlara dilçilərin yanaşması müxtəlif cürdür. Bəzi dilçilər prosodiyamı hecaya, fonetik sözə, intonasiyamı isə intonasiya qrupuna-sintaqma və ya cümləyə aid edirlər.⁵

Bununla da onlar prosodiyamı intonasiyaya qarşı qoyaraq, onları fərqləndirirlər. Lakin prosodik xüsusiyyətlər təkcə ritmik qrup və intonasiya qrupunu deyil, həm də cümləni və ondan böyük olan danışıq vahidlərini və mətni səciyyələndirdiyi üçün, ona intonasiyadan daha geniş anlayış kimi baxılmalıdır.

¹ Bolinger D. Intonation. Harmondsworth: Penguin, 1972, 463 p.

² Veysəlli F. Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı: Maarif, 1993, 191 s.

³ Зиндер Л.Р. Теоретический курс фонетики современного немецкого языка. М.: Академия, 2003, 157 с.

⁴ Crystal D. The English Encyclopedia. London: Oxford University Press, 1992, 1184 p.

⁵ Светозарова Н.Д. Интонационная система русского языка. Л: ЛГУ, 1982, с. 67.

Bu fəslin ikinci yarımfəslində intonasıyanın əsas komponenti hesab edilən vurğu, onun təbiəti, yeri, növləri, sayı, funksiyası və sözlərin vurğu qəbul etmə imkanı təhlil olunur. Bəzi tədqiqatçılar vurğunun yeri ilə bağlı bütün məsələlərin kökündə sintaksisin dayandığını göstərirlər. Bu isə, öz növbəsində, cümlənin qrammatik strukturu təsirsiz qalmır. N.Xomski bununla bağlı yazır: "...sintaktik komponentlə qaydalardan ibarətdir ki, onlar alt qatları törədir, sonra isə üst qatlara çevrilir."¹

Metrik fonologiyada isə vurğu söz tərkibində güclü və zəif hecaların qarşılıqlı münasibətinin göstəricisidir. Bu münasibətlər ziddiyyət təşkil edərək həmin hecaların növbələşməsi ilə xarakterizə olunur. Bu isə vurğulu və vurğusuz hecaların növbələşməsi deməkdir.

H.Giegerix hecanın strukturuna əsasən 4 element daxil edir: *onset, pik, koda və raym*.² Bu elementlər sözlərin heca bölgüsünü şərtləndirən ən səmərəli üsul hesab olunur. Hecanın məhz raym elementi sözlərin poetik qafiyələnməsində əsas rol oynayır. Məsələn, *pie-lie, milk-silk* və s. Daxili quruluşuna görə isə hecanın *ağır və yüngül* növləri fərqləndirilir. Ağır heca o heca hesab olunur ki, onun raymı ən azı iki X - simvolu ilə işarə olunsun. Məsələn, "bit" sözündə /i/ və /t/ hər biri bir X - simvolu ilə işarələnir.

Eyni zamanda "bee" / bi:/ (arı)sözündə /i:/ uzun monofonq olduğu üçün iki X- simvolu ilə işarələnir. Deməli, ingilis dilində elə leksik mənalı söz tapmaq olmaz ki, onun raymı qısa /i/ ilə ifadə olunsun və kodasız işlənsin. İkihecalı sözlərdə isə ağır heca ilə ifadə olunan heca vurğulu tələffüz olunur. Məsələn, "July" /dʒu'laɪ/, "ellipse" /i'lɪps/ və s. Lakin elə sözlər də tapmaq olar ki, onların hər iki hecası ağır heca hesab olunur. Məsələn, "champagne" /,ʃæm'peɪn/, "hotel" /,hou'tel/ və s. Kontekstdən asılı olaraq bu qəbildən olan sözlərdə əsas vurğu ilə ikinci dərəcəli vurğunun bir-birini əvəzləməsi mətnin ritmik təşkilində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, əgər "hotel" sözü əsas vurğusu ikinci hecada olmaqla tələffüz olunursa, "hotel manager" ifadəsində ritmik variasıyanın təsiri altında əsas vurğu birinci hecaya keçir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, vurğulu hecanın vurğusuz heca ilə əvəzlənməsi yalnız o zaman baş tutur ki, həmin sözdə vurğunun hər iki növü işlənsin. Məsələn, "July" /dʒu'laɪ/ sözündə ikinci dərəcəli vurğu işlənmədiyi üçün "July weather" ifadəsini /'dʒuɪlə 'weðə/ (iyul havası) kimi tələffüz etmək qeyri-mümkündür.

¹ Chomsky N., Halle M. The Sound Pattern of English. New York: Harper Row, 1968, 470 p.

² Giegerich H.J. English Phonology. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 333 p.

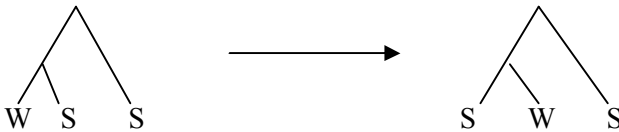
Bu fəslin üçüncü yarımfəsli mətnin ritmik təşkilinin metrik fonologiyanın qanunlarının təhlilinə həsr olunur. Bu sahədə əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri söz və ifadələrin hierarxik ardıcılıqla təşkil olunması məsələsidir ki, bunu M.Liberman və A.Prins ağac diaqramının köməyi ilə müxtəlif qanun və modellər əsasında açmağa çalışırlar. Bunun üçün onlar qüvvətli tələffüz olunan hissəni ingilis dilində “strong” sözünün baş hərfi (S), zəif tələffüz olunan hissəni isə ingilis dilində “weak” sözünün baş hərfi olan (W) ilə işarələyirlər.

Sxem 1.1

Bu yolla onlar metrik ağacın iki(S)(S) və ya (W)(W) variantlarının qeyri-mümkün olduğunu göstərilər. Bu nəzəriyyənin əsasında 3 müxtəlif baxışlı konsepsiya yaranmışdır.¹ Bunlardan birincisi A.Prins və E.Selkrikin təqdim etdikləri “metrik çərçivə” nəzəriyyəsidir ki, burada hər iki alim ağac nəzəriyyəsini inkar edərək, yalnız çərçivələrin sözün morfosintaktik quruluşunu açma bildiyini qeyd edirlər. Məsələn, “Just thirteen” ifadəsindəki “thirteen” sözünün “Thirteen men” ifadəsindəki “thirteen” sözündən fərqli tələffüz olunmasını adı çəkilən dilçilər metrik çərçivə nəzəriyyəsi ilə belə açmağa çalışırlar

Sxem 1.2

Göründüyü kimi, burada (WS) → (S W) transformasiya olmuşdur.

Ritm haqqında maraqlı fikir söyləyən tədqiqatçılardan biri də H.Giegerixdir. Onun fonoloji struktur barədə olan baxışları müəyyən mənada M.Liberman və A.Prinsin metrik ağac prinsipinə uyğundur. H.Giegerixin modelində iki səviyyə xüsusi diqqət mərkəzində dayanır: heca və ayaq. Heca metrik strukturun ən aşağı səviyyəsini, ayaq isə ən yuxarı səviyyəsini təşkil edir. E.Selkrik və B.Hayes ayağı fonoloji bütöv kimi götürərək, onun fonetik xüsusiyyətlərini nəzərə almırlar. H.Giegerix isə

¹ Hogg R, McCully C. Metrical Phonology. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 279 p.

K.Payk və D.Aberkrombinin fikirlərini davam etdirərək, futların fonetik xüsusiyyətlərinin böyük əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir.¹

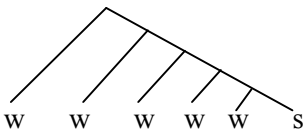
Vurğusuz hecaların ritmik strukturu da fonologiyada vacib hesab edilən məsələlərdəndir. Burada əsas məsələ funksional sözlərin hierarxik sıralanmasıdır. Məsələn, /He must have been at home/ (O gərək ki, indi evdədir) cümləsində yeganə vurğulu sözün “home” olmasına baxmayaraq, vurğusuz sözlərin də “ritmik” vurğu qəbul etməsi mümkündür.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, modal və köməkçi feillər, şəxs əvəzlilikləri müəyyən ardıcılıqla sıralanır. Bunu sxem şəklində aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Modal feil > əvəzlilik > köməkçi feil > sözləri

Deyilənləri ağac diaqramının köməyi ilə aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

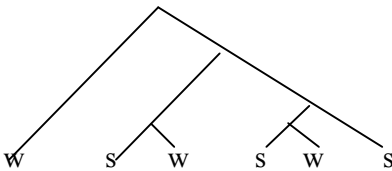
Sxem 1.2

he must have been at home

Bu cümlənin ritmik strukturu transformasiya yolu ilə dəyişərək aşağıdakı şəkə düşür:

Sxem 1.2

He must have been at home

H.Giegerix qeyd edir ki, ingilis dilində bir qrup funksional söz var ki, onlar dilin lüğət tərkibinə idiom kimi daxil olurlar. Belə sözlərə “must not”, “must have”, “have to”, “he will” və s. aid etmək olar. Onlar işlənmə yerindən asılı olmayaraq, həmişə idiomdur, leksik vahid kimi söz vurğusu qanununa tabedir və vurğu əsasən ilk hecaya düşür.²

Məsələnin leksik həllinə baxmayaraq, ingilis dilində hələ də müəyyən tərkibli cümlələr var ki, onlarda ritmik əvəzlənmə yalnız transformasiya

¹ Hogg R, McCully C. Metrical Phonology. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 279 p.

² Giegerich H.J. English Phonology. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 333 p.

qanunu ilə tənzimlənir. Buna görə də H.Giegerix ingilis dili üçün futlaşma qanununu ən mükəmməl qanun hesab edir.

Dissertasiyanın *ikinci fəsl* *“Dialogun təşkilində intonasiya komponentlərinin rolu”* adlanır. Bu fəsil də dörd yarımfəsildən ibarətdir. Birinci yarımfəsildə dialogun melodik və temporal komponentlərindən bəhs edilir.

Adətən xarici dilçilər ingilis intonasiyasından danışarkən şifahi danışığ-da tonun müxtəlif hərəkətlərini nəzərdə tuturlar.¹ Bununla da onlar melodiyanın 3 mühüm xüsusiyyətini göstərirlər: 1) ton fərqləndiricidir, yəni bir-birindən yalnız ton hərəkətləri ilə fərqlənən cümlələr müxtəlif mənalar verir; 2) tonun hərəkəti sistemlidir, yəni biz danışarkən işlədiyimiz sözləri yeni kəşf etmədiyimiz kimi, tonları da uşaqlıqdan eşidib mənimsəyir və hər birini kontekstdən asılı olaraq müəyyən qaydalara uyğun şəkildə işlədirik; 3) tonun hərəkəti hər bir dil üçün spesifikdir, yəni müxtəlif dillər arasında oxşar modellər işlənsə də, onların ifadə etdiyi mənalar həmin dilin normalarına uyğun reallaşır. Bu səbəbdəndir ki, dil daşıyıcıları onları eyni şəkildə işlədir.

İngilis dilində 4 əsas səs tonu və ya melodiya fərqləndirilir. D.Counz ingilis dilində ən çox işlənən melodiya tonlarını dörd yerə bölür: 1) sadə enən ton, 2) sadə qalxan ton, 3) sadə enib-qalxan ton, 4) emfatik enib-qalxan ton.²

Xüsusi praqmatik mənə ifadə edən enib-qalxan tonun işlədilməsi istər ingilis, istərsə də amerikan dilçiləri tərəfindən çoxsaylı əsərlərdə tədqiq olunmuşdur. Həmin müəlliflər cərgəsində amerikan dilçiləri M.Liberman və A.Səqin apardığı müşahidələr xüsusi olaraq diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu müəlliflər enib-qalxan tonu “cümlə üzərində cəmləşmiş fokus” adlandırırlar. Daha sonra onlar prosodiyanın əsas aspekti hesab olunan vurgu, melodiya və ritmi tədqiq edərək belə qənaətə gəlirlər ki, intonasiyanın struktur nəzəriyyəsinin əsasını yalnız nə deməyimiz deyil, necə deməyimiz təşkil edir.³

İngilis dilinin intonasiyasını tədqiq edərkən ton konturlarının aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olduğu nəzərə çarpır: 1) ton konturlarının izafiliyi: türk-Avropa dillərində xüsusi sual cümlələrində sual sözlərinin işlənməsi ton konturlarının izafiliyindən xəbər verir; 2) ton konturlarının

¹ Veysəlli F. Seçilmiş əsərlər: 2 cildə, I c. Bakı: Mütərcim, 2009, 639 s.

² Jones D. The Pronunciation of English. Cambridge:Cambridge University Press, 1956, 223 p.

³ Lyons J. New Horizons in Linguistics. Harmondsworth: Penguin Books, 1987, 480 p.

kompensasiyalılığı: Ton konturlarının bu xüsusiyyəti iki halda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: 1) cümlənin kommunikativ tipinin təyin olunmasında; 2) subyektlə predikat arasında münasibətin müəyyənləşməsində.

İkinci fəslin “Dialogun ritmik strukturu” adlı ikinci yarımfəslində dilçilik ədəbiyyatında ritm anlayışının mahiyyəti, tarixi, yerinə yetirdiyi funksiyaları, dünya dillərinin ritmik qruplara bölgüsü prinsipi və s. təhlil edilir.

Məlumdur ki, danışmaq ritminin tarixini tədqiq edən alimlər onunla bağlı 4 nəzəriyyəni vurğulayırlar.¹ Bu nəzəriyyələrin nümayəndələri ritm məsələsinə müxtəlif cür yanaşsalar da, onları birləşdirən ümumi cəhət vurğunu əsas komponent kimi götürmələridir. Bu barədə D.Aberkrombi yazır: “*İngilis dilinin təbii danışmaq dilinin əsasını vurğu təşkil edir, heca isə ona yalnız köməkçi ola bilər. Çünki heca ritmik sxematizmə daxil olmadığı təqdirdə prosodiya onu araşdırmır. Buna görə də hecanın keyfiyyətini ingilis dilinin prosodiyasına aid etməmək olmaz*”.²

Bundan savayı, dilçilikdə ritmin 5 funksiyası göstərilir: təşkiledici, estetik, mənaradıcı, sintaktik və üslubi. Ritmin təşkiledici funksiyası onunla izah olunur ki, ritm danışmaq prosesində dil vahidlərini nisbətən bərabər zaman daxilində növbələşməsi yolu ilə tənzimləyir. Bu cür tənzimlənmə təsadüfi xarakter daşımır, əksinə, ritm danışmaq elementlərinin (heca, fonetik söz, söyləm və s.) növbələşməsini həndəsi silsilə prinsipi ilə həyata keçirir, yəni $a:b=b:c=c:d$. Ritmin ikinci funksiyası estetik funksiyadır. Onun əsasını periodik baş verən hadisələrin dəqiqliyi təşkil edir ki, bu da insanda müəyyən emosional-estetik hisslər oyadır. Ritmin mənaradıcı funksiyasının kökündə informasiyanın düzgün çatdırılması dayanır. Q.Torsuyev yazır ki, “*Ritm danışığın üslub-ifadə vasitələrindən və mənaratma qabiliyyətindən asılı olaraq dəyişir.*”³ Ritmin cümlədə müxtəlif məna çalarlıqları ifadə edə bilməsi məsələsi onunla əlaqələndirilir ki, mətnin ritmik təşkilində dilin bütün vahidləri iştirak edir. Yəni ritm haqqında təkcə prosodik səviyyədə deyil, həm də leksik və qrammatik səviyyədə danışmaq lazımdır.

Ritmin sintaktik funksiyası özünü qrammatik səviyyədə göstərir. Buna misal olaraq vurğusuz hecaların inversiya nəticəsində vurğu qəbul etməsini

¹ Norton R. *Tempest. The Rhythm of English Prose*. New York: Cambridge University Press, 1930, 150 p.

² Abercrombi D. *Elements of General Phonetics*. Edinburgh University Press, 1967, 203 p.

³ Торсуев Г.П. Вопросы акцентологии современного английского языка. М.-Л.: АН СССР, ЛО, 1960, 91 с.

göstərə bilərik. Ritmin sonuncu funksiyası sintaktik funksiya ilə qarşılıqlı əlaqəlidir. Lakin bu funksiya danışanın hiss-həyəcanını bildirməklə yanaşı, cümlələrin müxtəlif üslubi çalarlıqlara malik olduğunu göstərir.

Dünya dilləri ritmik bölgü baxımından 2 qrupa bölünür: aksent ritimli dillər, heca ritimli dillər. Birincilərə ingilis, rus, ərəb, ikincilərə isə Azərbaycan, fransız, ispan, yapon və s. dilləri aid edirlər. Aksent ritimli dillərdə minimal ritmik vahid ritmik qrup, heca ritimli dillərdə isə minimal ritmik vahid hecanın özü sayılır.¹

İkinci fəslin üçüncü yarımfəslili dialoqun təşkilində fasilənin roluna həsr olunur. Fasilə fonetik baxımdan səslənmənin dayanması, sintaktik baxımdan isə cümləni məna qruplarına ayıra bilən ritmik-melodik vasitədir. L.Şerba məktəbi fasilənin iki növünü fərqləndirir: sinta qmatik fasilə (/); cümlə fasiləsi(//).² F.Veysəlli isə fasiləni cümləni düzgün sintaqmlara bölən, onun daxili üzvlənməsini həyata keçirən “akustik sıfır” adlandırır.³

Məlumdur ki, fasilə həm sözlər, həm endosentrik strukturlar, həm də ekzosentrik strukturlar arasında müşahidə olunur. Lakin hecalar arasında struktur sərhədin təyin olunması danışmaq aktında çətinlik yarada bilən məsələlərdəndir. Əslində, burada dil daşıyıcılarının heca haqqında olan biliklərinin nəyə əsaslandığını söyləmək çətinidir (akustik parametrlərə, yoxsa dilin struktur modellərinə uyğun biliklərə). Bəzi dilçilər isə heca sərhədinin göstəricisi kimi, hecanın sonuna yaxın tonun enməsinə, və yeni hecanın əvvəlində tonun yüksəlməsini götürürlər. Digərləri isə bunu *nəfəs qrupu* ilə əlaqələndirirlər. Məsələn, “ West Eighth Street” və “West State Street”. Bu zaman prosodik əlamətlərlə yanaşı, tələffüz zamanı fonemin uzadılması, udlaq fasiləsi və tempin azalması kimi hadisələr də müşahidə olunur.⁴

Prosodik vasitələrin rolu dialoqun təşkilində bir çox dilçilər tərəfindən yüksək qiymətləndirilsə də, ritmin dialoqun təşkilində oynadığı rol hələ də diqqətdən kənar qalır. Lakin ritm dialoqun təşkilində heç də az əhəmiyyətə malik deyil. İngilis dilinin spontan dialoqları üzərində aparılmış kompüter yazıları zamanı səsləndirilən parçaların və fasilələrin uzunluğu C.Cef və S.Feldsteyn tərəfindən hesablanmışdır. Eksperimentin

¹ Axundov A., Babayev S., Zeynalov F. İngilis və Azərbaycan dillərində vurğunun ritmik-melodik xüsusiyyətləri. Bakı: 1996, 245 s.

² Щербань Л.В. Языковая система и речевая деятельность. М-Л.: Наука, 1974, с. 158

³ Veysəlli F. Struktur dilçiliyin əsasları. 3 cildə, I c.Bakı: Təhsil, 2005, 344 s.

⁴ Pike K.L. The Intonation of American English. University of Michigan Press, 1945, 200 p.

nəticəsi müəyyən etmişdir ki, hər bir danışanın fasiləsiz nitqi 1,64 san. çəkmişdir. Fərziyyələrə görə, bu, 2-12 sözdən ibarət olan sintaqmların uzunluğuna uyğun gəlir. Bu fakt bir daha təsdiq edir ki, 1) nitqin bu növü ritmikdir, 2) onun öz üzvlənmə vahidi var.

Dialogi nitqin baş tutmasında bir sıra ekstralingvistik amillər iştirak edir ki, onlara kommunikativ situasiya, danışanın sosial statusu, danışanla dinləyən arasındakı münasibət, dialoqun baş tutduğu məkan, dialoqun mövzusu, danışığın üslubu və s. aid edilir. Bəzən isə danışıda səslər öz təyinatı üzrə işlənmir. Belə olan halda danışıda anlaşılmazlıq yaranır ki, onu da “ünsiyyət uğursuzluğu” (ÜÜ) adlandırırlar. ÜÜ-nun yaranma səbəbinə gəldikdə isə, burada həmsöhbətin dilin müxtəlif yaruslarının öz danışılarında düzgün işlədə bilməməsi ola bilər. (fonemlərin düzgün tələffüz olunmaması, ritmin gözlənilməməsi və s.)¹

Dissertasiyanın “*Dialogi nitqin ritmik strukturunun eksperimental-fonetik təhlili*” adlı üçüncü, sonuncu fəslə dialogi mətnlərdə ritmik strukturların eksperimental-fonetik təhlilinə həsr edilmişdir. Eksperiment-tədqiqat yolu ilə cümlələrin melodik, dinamik və temporal təhlili bir daha sübut edir ki, bütün fonetik yük yalnız sait səslərin üzərində cəmləşir. Belə ki, cümlənin melodik komponentinin hərəkəti sintaqmın müxtəlif sözünə və müxtəlif hecasına təsadüf edir. Bu halda tonun enməsi sait səsin sonuna qədər davam edir.² Əgər açıq saitlər qapalı saitlərlə eyni, və ya aşağı intensivliyə malikdirsə, deməli, dinamik strukturda enmə müşahidə olunur. Bundan savayı, açıq saitlər qapalı saitlərə nisbətən daha artıq intensivliyə malikdir. İntensivliyin azalması hecanın vurğusundan da asılı ola bilər. Məsələn, hecalarının sayı eyni olan /It drizzlez/ və /Pardon/ ifadələrinin müqayisəsi göstərir ki, birinci cümlədə /it/ sözündəki /i/ səsi proklitik heca kimi daha zəif tələffüz olunur. /Pardon/ sözündəki /a:/ səsi isə qismən zəifləyir və sözün dinamik strukturunda kəskin enmə müşahidə olunur. İntensivliyin dəyişməsində təkcə vurğu deyil, saitin mövqeyi də əsas faktor ola bilər. Belə ki, vurğusundan asılı olmayaraq, müxtəlif mövqedə gələn eyni saiddən yalnız ön mövqedə işlənəni intensivlik baxımından daha yüksək olur.

Cümlənin temporal xarakteristikasının təhlili sait səslərin keyfiyyətinin də həmin komponentlərə təsirsiz qalmadığını göstərir. Belə ki, yuxarıda verdiyimiz misalda /it/ proklitik element kimi /drɪzlez/ sözündəki /i/-yə

¹ Городецкий Б.Ю. Новое в лингвистике. Вып. 24, М.: Прогресс, 1989, с. 5-32.

² Veysəlli F. Акустическая характеристика терминальной интонации. Seçilmiş əsərlər: 2 cildə, II c. Bakı, 2014, 522 s.

nisbətən daha uzun tələffüz olunur. Bu isə onunla izah olunur ki, /ɪ/ səmindən sonra işlənən /z/ və /l/ səsləri /ɪ/ səsinin uzadılmasına mane olur.¹

Saitlərin temporal xüsusiyyətlərindən biri də sözlərin tərkibinə daxil olan fonemlərin sayı ilə bağlıdır. Sözdə nə qədər çox fonem olarsa, həmin sözdəki saitlərin bir o qədər qısa tələffüz məxrəci olar. Temporal dəyişikliyin daha bir göstəricisi vurğu hesab olunur. Məlum olur ki, sait vurğudan nə qədər uzaq durarsa, bir o qədər qısa tələffüz olunur. Deyilənləri L.Zinder ümumiləşdirərək yazır: "...saitin uzun və ya qısa olması hecanın açıq və ya qapalı olmasından, samit səsin keyfiyyətindən, saitlərdən sonra işlənən samitlərin sayından, vurğunun yerindən, və hətta sözdəki hecaların sayından asılıdır."²

Maraq doğuran əsas məqam ingilis dilində seçilmiş cümlələrin tərkibindəki ritmik qrupların intonasiya xüsusiyyətləri və onların intonasiya parametrlərinin səciyyəvi konfigurasiyaya malik olub-olmamasıdır. Belə ki, ingilis dilində /aɪ 'voutɪd fər p/ bɑmə// (Mən Obamaya səs verdim) cümləsində 2 ritmik qrup reallaşmışdır. Onların akustik parametrlərinin göstəriciləri aşağıdakı kimidir:

orta nisbi zaman: 110-105 m/san, orta riyazi qiymət: 107 m/san.

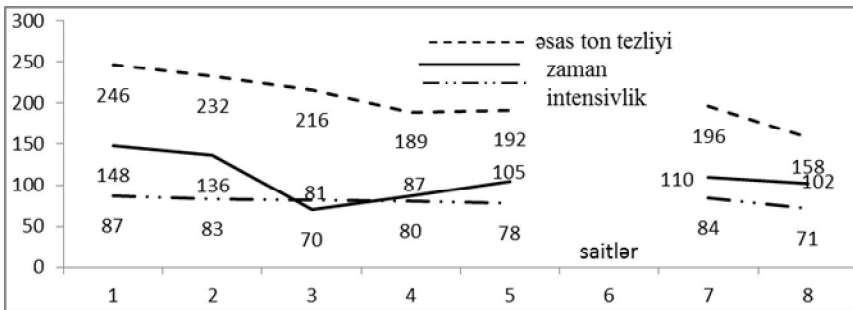
orta nisbi tezlik: 220-182 hs, orta riyazi qiymət: 201 hs

orta nisbi intensivlik: 83-78 db, orta riyazi qiymət: 81 db. (bax: qrafik

3.1.,3.2

Qrafik 3.1

Həmin sözlərin ritmik qruplarının akustik parametrləri:

¹ Veysəlli F. Акустическая характеристика терминальной интонации. Seçilmiş əsərlər: 2 cilddə, II c. Bakı, 2014, s. 111.

² Зиндер Л.Р. Общая фонетика и избранные статьи. 2-ое изд, М-С/П: Академия, 2007, 575 с.

İngilis dilindəki Is this the class to prepare for interviews? ɪz 'ðɪs ðə/ 'klɑ:s tə prɪ/'pɛə fər /,ɪn(t)əvjʊ:z? (Bu, müsahibəyə hazırlıq qrupudur?) ritmik qruplarda (I diktör) akustik göstəriciləri belədir:

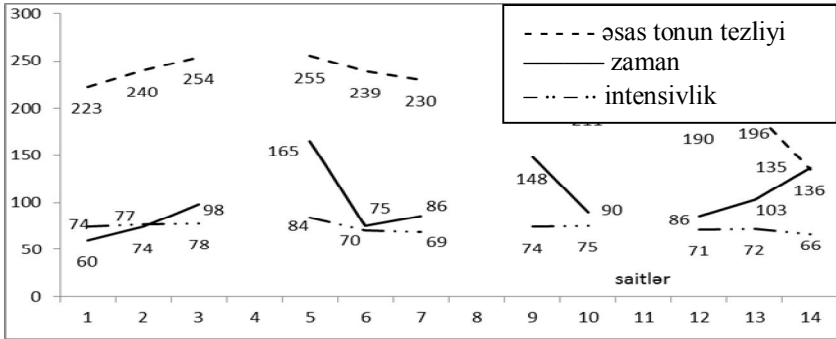
Orta nisbi zaman: 77-129-119-108 m/san, orta riyazi qiymət: 108 m/san.

Orta nisbi tezlik: 239-259-223-173 hs, orta riyazi qiymət: 215 hs.

Orta nisbi intensivlik: 76-77-73-70 db, orta riyazi qiymət: 74 db

Qrafik. 3.2

İngilis dilindəki ɪz 'ðɪs ðə /'klɑ:s tə prɪ/'pɛə fər /,ɪn(t)əvjʊ:z? cümləsində ritmik qrupların akustik parametrləri

Sual intonasiyalı bu sözlərdə birinci ritmik qrupda yüksələn istiqamətli, dördüncü ritmik qrupda isə yalnız zaman parametrində artan, melodiklik və intensivlik parametrlərində azalan istiqamətlidir. Zaman parametrində tələffüz tempinin ləngiməsi vurğudan sonrakı hecalarda qeyd alınmışdır.

“I think that we should make sure that our looks are the best they can be” /aɪ 'θɪŋk ðæt wi:ʃʊd /'meɪk /'ʃʊə ðæt əʊə /'lʊks ə ðə /'best ðeɪ kæn/ ,bi:// (Məncə ilk növbədə bizim xarici görkəməmiz mümkün qədər gözəl olmalıdır) sözlərində 6 ritmik qrupda akustik parametrlər aşağıdakı kimi paylanmışdır:

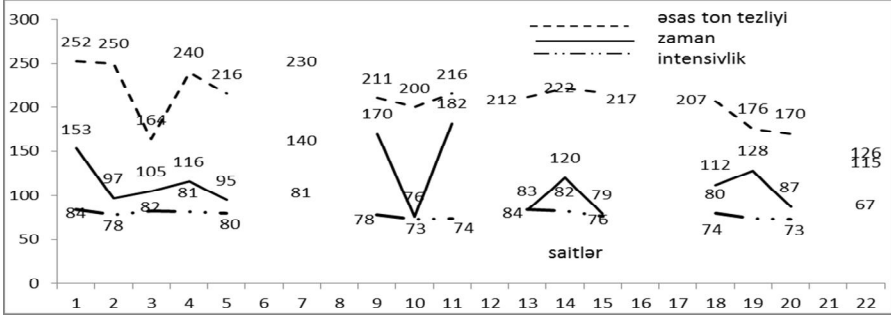
Orta nisbi zaman: 140-140-142-121-108-115m//san, orta riyazi qiymət: 127 m/san.

Orta nisbi tezlik: 194-234-206-192-126 hs, orta riyazi qiymət: 194 hs.

Orta nisbi intensivlik: 81-81-79-80-75-65db, orta riyazi qiymət: 77 db

İngilis dilindəki /aɪ 'θɪŋk ðæt wi:ʃʊd /'meɪk /'ʃʊə ðæt əʊə /'lʊks ə ðə /'best ðeɪ kæn/ ,bi:// cümləsində ritmik qrupların akustik parametrləri

Qrafik 3.3

“Let’s see if he is there” /lets 'si:/ if hi ız ʒεə// (*Gəlin görək, o, burdadırımı*) sözlərinin ritmik strukturunun akustik göstəriciləri aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

Orta nisbi zaman: 91-138 m/san, orta riyazi qiymət: 114 m/san.

Orta nisbi tezlik: 213-224 hs, orta riyazi qiymət: 218 hs.

Orta nisbi intensivlik: 82-84 db, orta riyazi qiymət: 83 db

İngilis dilində dialoji nitqin ritmik-melodik və prosodik təhlili bizə aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

1. Xarici dilçilikdə, xüsusilə amerikan və ingilis dilçiliyində intonasiyanın melodiya ilə eyniləşdirilməsi bu superseqment hadisənin məzmununu tam açır. İntonasiya daha geniş məfhum olub, melodiya, temp, intensivlik, vurğu, ritm, heca, fasilə və s. kimi komponentləri özündə birləşdirir. Bundan savayı, dilçilikdə intonasiya prosodiya ilə sinonim kimi işlənsələr də, dilçilərin gəldiyi ümumi qənaət ondan ibarətdir ki, prosodiya heca və fonetik sözə, intonasiya isə sintaqma, cümlə və daha iri nitq vahidlərinə aid edilir.

2. Dialoji nitqin ritmik üzvlənməsində intonasiyanın vurğu komponenti, onun yeri, sayı, funksiyası mətnin ritmik strukturunu şərtləndirən əsas vasitələrdən biridir. Bu baxımdan sözlərin vurğu daşıma imkanları həmin sözlərin linqvistik dəyəri ilə əlaqələndirilir ki, bu məsələlərin kökündə sintaksis dayanır. İntonasiyanın heca komponenti isə superseqment vahidlərin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün əlverişli olan ən mühüm struktur vahiddir.

3. Ritmik qrupların formalaşmasında fonoloji transformasiyaların rolu olduqca böyükdür. Belə ki, istənilən sintaktik komponent bazis və transformasiya hissələrinə ayrılır ki, bazis alt qatları törədir, transformasiya qaydaları isə onları üst qatlara çevirir. Dialoji nitqin ritmik qruplara

üzvlənməsində “evritmiklik” anlayışı ritmik əvəzlənmə prinsipini daha qabarıq şəkildə əks etdirir. Bunun nəticəsində hecaların bir-birindən 2-4 heca gəlməsinin səbəbi açıqlanır.

4. Mətnin ritmik təşkilində melodiklik xüsusi praqmatik məna ifadə edən intonasiya komponentlərindən biridir. Məhz tonun hərəkəti sayəsində cümlənin kommunikativ tipi təyin olunur və subyektlə predikat arasında münasibət müəyyənləşir.

5. İntonasiyanın reallaşmasının bir forması kimi, ritm dildə bir sıra funksiyalar yerinə yetirir. Bunlardan ən əsası odur ki, ritm sistem vahidlərinin hierarxik düzümünü təşkil edir. Ritmin estetik funksiyası sayəsində danışmaq fəaliyyəti ərzində periodiklik baş verir ki, bunun nəticəsində insanda müəyyən estetik-emosional hisslər oyanır. Ritmin üçüncü – mənaradıcı funksiyası ritmlə məna arasındakı qarşılıqlı əlaqəni göstərir.

6. Eksperimentin nəticələri göstərir ki, dialoqi nitqin reallaşmasında və funksionallaşmasında “kommunikativ situasiya” kimi ekstralingvistik faktorlar iştirak edir. Kommunikativ situasiya danışanın sosial statusunu, münasibətin sosial şərtini, danışanların söhbətə hazırlıq dərəcəsini və s. anlayışları nəzərdə tutur. Bu faktorlar isə lingvistik faktorlara təsir edərək, müşayətedici funksiya daşıyırlar. Aparılan eksperimentin nəticələrini belə şərh etmək olar:

a) Ritmik qruplar sadə və mürəkkəb olmaqla iki yerə ayrılır. Mətnə sadə ritmik qruplar mürəkkəb ritmik qruplara nisbətən üstünlük təşkil edir və daha aydın qavranılır. Bunun səbəbi ritmik qrupların izoxronluğa meyilliyi, vurğulu hecaların daha güclü tələffüz olunması və vurğusuz hecaların vurğulu hecalarla daha sıx birləşməsidir. Onların bu keyfiyyəti onu söyləməyə əsas verir ki, həmin hecalar melodiklik baxımından da vurğulu hecalara meyilli olurlar.

b) Ritmik qrupların sayı 1-13 arasında dəyişir. Ritmik qruplar əsasən 2-3 hecalı strukturlara üstünlük verir. Mətnin minimum və maksimum ton tezlikləri arasında interval dəyişkən xarakterlidir. Bu da informantların qadın və ya kişi olmasından, onların emosional vəziyyətindən, hecaların sayından və s. kimi keyfiyyətlərdən asılıdır. Bu söyləmələrin akustik parametrlərinin göstəriciləri belədir:

- zaman parametri 210-da azalır, 139-da artır. Bunu mətnə sadə ritmik qrupların üstünlüyü ilə əlaqələndirmək olar. Çünki, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, azmiqdarlı ritmik qruplara sərf olunan zaman artır, çoxmiqdarlı heca qruplara isə, əksinə, azalır. Deməli zaman parametri ritmik qrupun uzunluğu ilə tərs mütənəsiblik təşkil edir.

-əsas tonun tezliyi: 249 enən, 139 yüksələn. Eksperimentə cəlb olunan iki, üç və dördsintaqlı söyləmələrdə enən tonallıq daha çox qeydə alınır. Lakin əksər söyləmələrin başlanğıcında əsas ton tezliyi yüksəkdir. Məndə sadə və mürəkkəb tonlar təxminən bərabər nisbətdə işlənir. Temporal parametrin təhlili informantların dil materialını əsasən orta tonallıqda tələffüz etdiyini göstərir.

-intensivlik: 284 enən, 80 artan göstərici qeydə alınmışdır. Bunu məndəki söyləmələrin kommunikativ tipi baxımından izah etmək olar. Belə ki, yüksələn tonlu söyləmələrdə vurğulu hecadan sonrakı hecalarda səslərin tələffüz sürətinin qısalması terminal intonasiyalı söyləmələrlə müqayisədə daha intensivdir. Eksperimentin nəticələrinə görə, ritmik qruplarda uzunluğun azalması vurğudan sonrakı hecaların qısalması, onun artması isə vurğulu hecadan əvvəlki vurğusuz hecaların uzadılması sayəsində baş verir.

Dissertasiyanın əsas məzmununu müəllifin aşağıdakı elmi məqalələri və elmi konfranslarda etdiyi məruzələrin materiallarında əks olunmuşdur.

1. İngilis dilində ritmik bölgü məsələsinə dair // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2004, № 2, s. 204-206
2. Ritmik opozisiyalar və onların tədqiqinə dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2004, № 3, s. 51-53
3. İngilis dilinin amerikan variantı haqqında // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2010, № 3, s. 64-67
4. Dilçilikdə cümlə intonasiyasının tədqiqi tarixindən // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2010, № 5, s.134-139
5. Cümlədə ton hərəkətlərinin sistemli təhlilinə dair // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2011, № 3, s. 68-74
6. Müasir diçilikdə prosodiya və intonasiya haqqında bəzi qeydlər // Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2012, № 1, s. 81-86
7. Mətnin ritmik təşkilində heca və heca bölgüsünün rolu / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: AMİU, 2013, s. 38-39
8. Metrik fonologiyanın elementləri haqqında // Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2013, № 4, s.73-79
9. Mətnin ritmik təşkilinin metrik fonologiyada təhlili / Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: ADU, 2013, s.249-251
10. Sintaqların təşkilində ekstralingvistik və lingvistik amillərin rolu // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2014, № 4, s. 221-226

11. К исследованию просодических единиц в современном английском языке // Филологические науки. Полтава: 2014, № 18, с.109-115
12. Nətiqlik sənətində supersegment vahidlərin rolu / H.Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq konfransı. Bakı: Qafqaz universiteti, 2015, s. 1054-1055
13. Experimental-Phonetic analysis of rhythmic structures in the English language // International Journal of Linguistics. Canada: v. 5, № 4, p. 137-143.
14. Müasir İngilis dilində ritmik variativliyə təsir edən akustik parametrlərin roluna dair // Dil və ədəbiyyat. Bakı:ADU, 2016, № 4, s.88-94
15. Müasir İngilis dilində şəkilçilərin mətnin ritmik təşkilində roluna dair / İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətdə xarici dillərin tədrisinin səmərəli yolları. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransının materialları. Bakı: BBU, 2017, s.208-209

РИТМИКО-МЕЛОДИЧЕСКИЙ И ПРОСОДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновываются актуальность темы и научная новизна работы, определяются объект и предмет, цели и задачи исследования, основные положения, выносимые на защиту, а также дается информация о теоретическом и практическом значении диссертации, методах и структуре исследования.

Первая глава диссертации под названием «К истории изучения ритмико-мелодических и просодических особенностей диалогической речи» состоит из трех подглав. В первой подглаве изучается проблема исследования интонации и просодии. Во второй подглаве под названием «Принципы и элементы фонетического формирования диалога» рассматривается изучение ударения и слога как основные элементы просодии. Третья подглава охватывает проблему ритмического варьирования и правила трансформации в метрической фонологии.

Вторая глава под названием «Роли компонентов интонации в формировании диалогической речи» состоит из четырех подглав. В этой главе излагаются мелодический и ритмический компоненты. Здесь рассматриваются вопросы деления высказываний на ритмические группы, а также анализируется роль паузы в ритмическом формировании текста.

В третьей главе под названием «Экспериментально-фонетический анализ ритмических структур в диалогической речи» рассматриваются вопросы взаимодействия просодических средств в составе ритмических групп, на основе методики, разработанной в лаборатории экспериментальной и прикладной лингвистики при АУЯ.

В заключении обобщаются результаты проведенного исследования.

RHYTHMIC-MELODIC AND PROSODIC ANALYSIS OF DIALOGICAL SPEECH IN THE ENGLISH LANGUAGE

Summary

The thesis consists of Introduction, three chapters, conclusion and the list of used literature.

Introduction substantiates the urgency of investigation, determines the aim and its goals, theoretical and practical significance, its object and subject, the method of investigation in the research, as well as provides brief information on the structure of the thesis.

The *first chapter* entitled “To the history of research of rhythmical-melodic and prosodic peculiarities of dialogical speech” consists of three subchapters. In the first subchapter the problem of research of intonation and prosody is studied. The second subchapter “The principles and elements of phonetic formation of dialogue” deals with study of stress and syllable as main elements of prosody. The third subchapter covers the problem of rhythmic variation and laws of transformation in metrical phonology.

The *second chapter* titled “The role of components of intonation in the formation of dialogical speech” consists of four subchapters. This chapter contains the analysis of melody and rhythm. It also deals with principles of rhythmic division of utterances, and the role of pause in the formation of dialogical texts.

Chapter three which is called “The experimental-phonetic analysis of rhythmic structures in dialogical speech” touches upon the analysis of prosodic means within rhythmic groups on the basis of methodology developed in the Laboratory of Experimental Phonetics and Applied Linguistics in the Azerbaijan University of Languages.

In the *conclusion* the basic results obtained in the process of investigation are summerized.

Çapa imzalanıb: 16.03.2018
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ДЖАВАХИР ГАДЖИ ГЫЗЫ ЯГУБОВА

РИТМИКО-МЕЛОДИЧЕСКИЙ И ПРОСОДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2018